

ABDULLA ORIPOV IJODIDA SINONIMLARNING QO'LLANILISHI

Ihombayeva Mahliyo

UrDU O'zbek filologiyasi fakulteti:
o'zbek tili ta'lim yo'nalishi 223-guruh talabasi

Kalit so'zlar: *kommunikatsiya, poetik, sinonim, kontekstual sinonim, ketma-ket sinonim, uslubiy va leksik sinonim.*

Annotatsiya: *Maqolada Abdulla Oripov she'riyatida sinonim va uning turlarini qo'llanilishi tahlilga tortilgan.*

Ключевые слова: *общение, поэтический синоним, контекстуальный синоним, секвенциальный синоним, стилистический и лексический синоним.*

Аннотация: *В статье анализируется употребление синонимов и их видов в поэзии Абдуллы Орипова.*

Key words: *communication, poetic synonym, contextual synonym, sequential synonym, stylistic and lexical synonym.*

Abstract: *The article analyzes the use of synonyms and its types in Abdulla Oripov's poetry.*

Til nafaqat kommunikatsiya vositasi sifatida, balki estetik hodisa sifatida ham o'rganilib kelinmoqda. Tilning estetik-stilistik xususiyatlari badiiy matnda namoyon bo'ladi. Badiiy matnlarni poetik jihatdan tadqiq etish, estetik qimmatini belgilashda til vositalaridan sinonimlarning o'rni beqiyos. Shu tufayli tildagi sinonimlarni yaxshi egallash, ulardan to'g'ri foydalanish, kishi nutqi uchun kata imkoniyatlar yaratadi. Buning natijasida ular o'z fikr va idealarining eng nozikholatlarini, o'z nutqlarining hamma ma'no jilolarini tushunarli va ravshan, ravon va jozibador, shirali va ta'sirchan qilib ifodalash sharafiga muyassar bo'ladilar.⁶

Sinonimlar-talaffuzi, yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma'nosi bir xil (umumiy) bo'lgan, qo'shimcha ma'no nozikligi, emotsional bo'yog'i, qo'llanilishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o'zaro farqlanadigan so'zlardir. Ana shunday umumiy (birlashtiruvchi) ma'no bilan o'zaro bog'lanuvchi so'zlar gruppasi sinonimik qatorni tashkil etadi. Sinonimik qator ikki yoki undan ortiq so'zdan iborat bo'lishi mumkin: gul, chechak; boplamoq, qoyil qilmoq, qoyillatmoq, o'xshatmoq, o'rinlatmoq, do'ndirmoq kabi.⁷

Abdulla Oripov she'rlarida ko'zga tashlanib turadigan muhim xususiyatlardan biri shoirning har bir so'zni qadrlagani, uni o'z va ko'chma ma'nolarini topib o'z o'rnida qo'llay olganidir. Shoir sinonimlarni juda mahorat bilan qo'llay olgan ijodkordir.

Abdulla Oripov she'riyatida grammatik hamda semantik sinonimlar qo'llangan. Shoir she'riyatida bir sinonimik qatordagi so'zlarning qo'llanilishi ko'p uchraydigan holat holat hisoblanadi. Buni shoirning mashhur "Munojot" deb nomlangan she'ridan olingan parcha orqali isbotlaymiz:

Qani, ayt maqsading nimadir sening,
Nega tilkalaysan *bag'rimni ohang*.

⁶ Abdurahmonov X, Mahmudov N. So'z estetikasi. – T.: 1981, 6-bet.

⁷ A. Xojiyev. O'zbek tili sinonimlari izohli lug'ati. O'qituvchi. – T.: 1974.

Nechun kerak bo'ldi senga *ko'z yoshim*,
Nechun kerak, rubob, senga shuncha *g'am*.
Eshilib, to'lg'onib, ingranadi kuy,
Qaylardan tug'ulmish bu *ohu-faryod*
Kim u *yig'layotgan* Navoiymikin,
Va yo may *kuychisi* Hayyommikin *dod*.
Yetar, ey *cholg'uvchi*, bas qil *sozingni*,
Bas, yetar *ko'ksimga* urmagin xanjar.⁸

Ushbu parchada bir necha uslubiy va leksik sinonimlar mavjud. Xususan, *bag'rim-ko'ksim; ohang-kuy-soz; ko'z yoshi, g'am, eshilmoq ingramoq, to'lg'anmoq, yig'lamoq, ohu-faryod, dod, kuychi, cholg'uvchi* kabi so'zlar misralarda badiiy bo'yoqdorlikni oshirish uchun alohida xizmat qilgan.

She'r tarkibida bu kabi sinonim so'zlarning qo'llanilishi she'r ma'no kengayishiga, fikrning rang-barangligini ko'rsatishga, ta'sir kuchini oshirishga xizmat qiladi. Yuzaga chiqarilishi lozim bo'lgan fikrning ta'sirli, o'rinli va ma'noli so'zlarning o'rni bor.

Kontekstual sinonimiya – til birligi sifatida o'zaro sinonim bo'lmagan leksemalarning ma'lum kontekst doirsida (demak nutq) ichida) sinonimik munosabatga kiritilishi.⁹

Lug'aviy sinonimlarga uzuallik xos bo'lsa, kontekstual sinonimlarda okkuzionallik mavjud. Kontekstual sinonimlar ijodkorning ijodiy imkoniyatlari samarasi bo'lib, ma'nolari har xil so'zlar matn tarkibidagina umumiy semaga ega bo'lib, matndan tashqarida ma'nolari turlichadir. Shu sababdan adabiyotlarda ideografik, stilistik, kontekstual hamda individual – muallif sinonimlari tarzida nomlanadi.¹⁰ Kontekstual sinonimga misol qilib Omon Matjonning “Xolat” she'ridan olingan quyidagi parchani ko'rishimiz mumkin:

Bir tum dengizga ham boqqil betuyg'u,
Dema, o'ylarimday u *teran, tengsiz*.
Bir zum baliqlarga vatan bo'lsin u,
Bir zum dengiz bo'lib guvlasin dengiz.¹¹

Misradagi *teran, tengsiz* so'zlari matndan tashqarida alohida-alohida so'z hisoblanib, she'rning ichida esa o'zaro sinonim holatida kelgan.

Sinonimlarni she'rning stiliga xos ruh va ohang bilan tiza borish o'quvchi diqqatini shu asar voqeasiga musiqiy yo'l bilan butunlay jalb qiladi. Sinonimning bunday birin-ketin ishlatilishi she'rda ifodalanayotgan mazmuni har xil shaklda va turli ma'no nozikligida ta'sirli qilib berishga xizmat qiladi.¹²

Abdula Oripovning “Quyosh shahri” she'rida ham yuqoridagi gapimizning isbotini ko'rishimiz mumkin:

Eng teran chashmadek *tinib, sizilib*,
Asrlar qa'ridan keladi xabar:

⁸ A. Oripov. Shoir yuragi. Ma'naviyat. – T.: 2003.

⁹ Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – T.: 1969.

¹⁰ Muhammadjonova. G. 80-yillar oxiri – 90-yillar boshlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqoti. ND. – Andijon, 2003, 38-bet.

¹¹ A. Oripov. Tanlangan asarlar. G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. – T.: 2000.

¹² X. Doniyorov, B. Yo'ldoshev. Adabiy til va badiiy stil. Fan. – T.: 1988, 143-bet.

Ikki ming yil burun chayla buzilib,
Qo'rg'on *barpo bo'ldi, yaraldi* shahar.¹³

Ushbu misrada ketma-ket qo'llangan *tinib, sizilib* hamda *barpo bo'ldi, yaraldi* so'zlari o'quvchini o'ziga qaratish uchun musiqiylikni ta'minlagan.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Oripovning ma'nodosh so'zlar hosil qilishdagi o'ziga xosligi tilimizda, nutqimizda leksemalarni faollashtirishda ko'rinadi. Shuningdek, shoir she'rlarida sinonimlar muhim o'ringa ega bo'lib, ular she'r uslubi va tilining serqirra, boy va rang-barang bo'lishiga, bir xillik va qaytariqlarning oldini olishga, matnda boshqa so'zlar bilan mutanosib qo'llanib, she'rning ohangdorligi, musiqiylikni ta'minlashga, ma'nodosh so'zlar yonma-yon qo'llanib, belgining kuchayib, ortib borishiga xizmat qilgan. Kontekstual sinonimlar esa shoirning lisoniy imkoniyatlarini, favqulodda yangi poetik oxorga ega badiiy tasvir yaratib, ijodiy kredosini aks ettirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov X, Mahmudov N. So'z estetikasi. – T.: 1981
2. A. Xojiyev. O'zbek tili sinonimlari izohli lug'ati. O'qituvchi. – T.: 1974
3. A. Oripov. Shoir yuragi. Ma'naviyat. – T.: 2003
4. Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – T.: 1969.
5. Muhammadjonova. G. 80-yillar oxiri – 90-yillar boshlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqoti. ND. – Andijon, 2003.
6. A. Oripov. Tanlangan asarlar. G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. – T.: 2000.
7. X. Doniyorov, B. Yo'ldoshev. Adabiy til va badiiy stil. Fan. – T.: 1988.

¹³ A. Oripov. Tanlangan asarlar. G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. – T.: 2000.